

CONTRIBUȚII LA STUDIUL TERMINOLOGIEI SOCIAL-POLITICE A SLAVONEI ROMÂNEȘTI

(Termeni și sensuri specifice cronicilor)

LUCIA DJAMO — DIACONIȚĂ

Alături de documente, cronicile românești scrise în limba slavonă prezintă un prețios material lexical pentru istoria limbii slavone și a celei române. În comparație însă cu documentele, textul cronicilor noastre din secolele al XV-lea și al XVI-lea a stat mai puțin în obiectivul lingviștilor¹, deși ele se caracterizează prin aceeași complexitate și diversitate lexicală. Spre deosebire de documente — acte de cancelarie care trebuiau să fie încadrate în anumite formule consacrate, specifice genului —, cronicile, ca scrieri narative (primele începuturi ale literaturii istorice), se caracterizează printr-un stil retoric, uneori pompos. În mod firesc, stilul diferă de la un tip de scrieri la altul și deosebirile stilistice se reflectă și în lexic. Literatura noastră veche, ca și alte literaturi ale popoarelor vecine, a luat ca model literatura greacă, sub influența căreia apar uneori calcuri, traduceri *ad litteram*, precum și îngrămădiri de epitete etc. În cronicile apar unele trăsături lexicale specifice: pe de o parte sînt folosiți termeni noi, iar pe de altă parte unii termeni atestați în documente își largesc sfera sensurilor. În articolul de față ne propunem să desprindem cîteva aspecte ale deosebirilor lexicale dintre limba cronicilor și aceea a documentelor. O parte din cuvintele ce le vom analiza reflectă realități din țările române, iar o altă parte sînt oglindirea unor realități din afara statelor noastre feudale. Cuvintele le grupăm în trei capitole: 1) termeni privitori la conducători și conducerea de stat; 2) termeni referitori la sfatul domnesc, demnitari, dregători și funcții; 3) termeni privind clasele sociale².

¹ Un loc aparte îl ocupă studiile introductive la *Vechile cronicî moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, precum și la *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, în care Ioan Bogdan se ocupă pe larg de particularitățile de limbă ale cronicilor slavo-române, relevînd o serie de trăsături lexicale împrumutate din Manasses sau din alte izvoare.

² Izvorul principal îl constituie P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, București, 1959. Am folosit următoarele abrevieri: Anonim — *Letopisețul anonim al Moldovei*; Putna, I, II — *Letopisețul de la Putna nr. I și II*; Macarie — *Cronica lui Macarie*; Eftimie — *Cronica lui Eftimie*; Azarie — *Cronica lui Azarie*; Cr. moldo-rusă — *Cronica moldo-rusă*; Cr. murală — *Cronica murală de la Suceava*; Cr. moldo-polonă — *Cronica moldo-polonă*; Cr. sirbo-mold. — *Cronica sirbo-moldovenească*; Bucovăț — *Cronica murală de la Bucovăț*; Tepeș — *Viața lui Vlad Tepeș (Povestiri despre Dracula voievod)*; Neagoe — *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*.

I. Termeni privitori la conducători și conducerea de stat

Царь «țar, împărat» este forma comună tuturor redacțiilor slavone, a substantivului slav vechi цѣсарь¹. Apare în cronici: a) pentru a denumi pe orice împărat, inclusiv pe sultan, când se referă la monarhi din afară și b) ca sinonim cu voievod (domn) cu privire la Țările Române. De pildă: a) сестра Гемѣна царѣ «sora țarului Semen» (*Anonim*, p. 7); оумрѣтъ царь Оуросъ «a murit țarul Uroș» (*Cr. sîrbo-mold.*, p. 190); Махмет бегъ, царь тоурскыи «Mehmet beg, împăratul turcesc» (*Putna*, I, p. 46). b) молдавстии царѣ «țarii (voievozii, domnii) Moldovei» (*Anonim*, p. 6); вѣнегда сѣдѣше царь на вѣлад «cînd stătea la prînz domnul (țarul, voievodul)» (*ibidem*, p. 8).

Prezența termenului црь pentru voievozii moldoveni se explică prin faptul că în cronici, scrieri cu caracter de slăvire a domnilor, cronicarii noștri au folosit acest termen sub influența stilului retoric, pompos al cronicilor slavo-bizantine². De altfel, titlul de царь apare uneori alături de cel de воевода și господинь (*Macarie*, p. 83).

Царица «doamna, soția voievodului, împărăteasa». Tot sub influența cronicii lui C. Manasses se folosește царица³, femininul lui царь, în locul substantivului воевода, atestat frecvent în documente. Despre Roxanda, mama lui Bogdan Lăpușneanu, în *Azarie* se menționează: и царица приставница надъ вѣскми «și doamna, cîrmuitoare peste toți» (p. 135); но великодаровитѣа сѣа царица «iar această doamnă prea-darnică» (*ibidem*). De asemenea, termenul se întîlnește la Neagoe Basarab, dar cu sensul de împărăteasă: оуслышнѣ царицѣ. оуслышнѣ царѣ «ascultați împărăteșe, ascultați împărați» (p. 222).

Царство, forma mediobulgară a substantivului slav vechi цѣсарство⁴, se folosește în cronici cu două sensuri: a) «împărăție»⁵ cînd se referă la state străine considerate ca imperii și b) «domnie, stăpînire», cînd este vorba de voievodatele noastre. Iată cîteva exemple: a) царь Махмед бегъ царство прѣема «împăratul Mahmed beg a luat împărăția» (*Cr. sîrbo-mold.*, p. 190); тѣ не се печетъ сѣмъ ни о царствѣ ни о господствѣ «acesta nu se îngrijește nici de împărăție, nici de domnie» (*Neagoe*, p. 228); b) вѣздвигоша... изметнѣтъ его изъ царства «s-au ridicat... să-l scoată din domnie» (*Macarie*, p. 80); царство Илѣшико Махмета «domnia lui Iliș Mahmet» (*Eftimie*, p. 110); оутвѣрднѣтъ ему царство «întărindu-i domnia» (*Eftimie*, p. 115).

Cu sensul de «domnie, stăpînire» царство nu se folosește în documente în care găsim господство în formule ca: да оутвѣрднѣтъ вѣ господствѣ его «să-l întărească în domnia lui» (P. P. Panaitescu, *Ț. R.*, p. 169). Ca sinonim al lui господство din documente, царство apare la cronicarii moldoveni care au suferit influența istoriografiei slavo-bizantine.

Ямнра «amira». Alături de cuvîntul slav царь, pentru a denumi pe sultan în cronici se folosește și ямнра, în exemple ca: великому ямнрѣ Гоуліменю «marelui amira Suliiman» (*Macarie*, p. 88); ямнрѣ Гоуліменю прѣдѣстѣа «s-a înfățișat lui amira Suliimen» (*ibidem*, p. 89); погыбѣ Бѣазит ямнра «a pierit Baiazid amira» (*Cr. sîrbo-mold.*, p. 190).

¹ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 15; Berneker, *SEW* p. 1271.

² I. Bogdan relevă folosirea improprie a termenului царь pentru господинь (*Letopisețul lui Azarie*, p. 21).

³ Vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 21 și 40.

⁴ Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 15.

⁵ În *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (p. 225; 239) se întîlnește царство și cu referire la «împărăția cerească», ca în textele religioase.

Ямира transpune cuvîntul turcesc *âmir*¹, pătruns în textele slavo-române prin intermediul neogrec *ἀμυρᾶς*. Pe aceeași cale², termenul a intrat și în limba română veche, astăzi păstrîndu-se ca arhaism.

СОЛТАН (și varianta fonetică СОУЛТАН) «sultan, monarhul Imperiului Otoman sau al tătarilor» apare în astfel de cazuri: ДИВІ СЪ ЯЛБЪ, ЕДИНЪ УТ ТАТАРСКИХЪ СОЛТАН «s-a ridicat Alb, unul dintre sultanii tătărești» (*Macarie*, p. 78); СОЛТАН ЖЕ ЯЛБЪ ЕДВА ОУТЕЧЕ «Alb sultan abia a scăpat» (*ibidem*, p. 79); ОУМРѢТЬ... ЦАРЬ СОУЛТАН РЕКОМЫН КРИШЧІА «a murit... țarul sultan numit Crișcia» (*Cr. sîrbo-mold.*, p. 190). Se poate presupune că alăturarea celor două cuvinte царь — СОУЛТАН este determinată de dorința autorului de a explica mai bine termenul turcesc.

Ca termen specific al organizării statale a Imperiului Otoman, turc. *sultan*³ a intrat în limba română, în toate limbile balcanice vorbite de popoarele care au stat sub dominația otomană, precum și în alte limbi europene.

СКИПТРЪ și rar скиптро «sceptru, stăpînire, domnie, simbol al autorității voievodale» se întîlnește frecvent în cronici în exemple ca: прѣмѣт скиптръ молдавскыи «luă sceptrul Moldovei» (*Anonim*, p. 7); прѣмѣт скиптри молдавскыи «luă sceptrul Moldovei» (*Putna*, I, p. 44); въспрѣмѣт царствѣа скыптри «luă sceptrul domniei» (*Macarie*, p. 77; *Eftimie*, p. 113); принесошъ емоу скиптро ут царѣ тѣрицкаго «i-au adus sceptrul de la împăratul turcesc» (*Cr. murală*, p. 162).

Termenul, întîlnit în textele mediobulgare⁴ și rusești vechi în variantele скипетръ și скыптръ⁵, provine din substantivul neutru grec. *σκήπτρον*⁶. În slavona românească, cuvîntul a pătruns din mediobulgară, dar — spre deosebire de mediobulgară, în care cuvîntul rămîne de genul neutru, ca și în limba greacă — în redacția românească atestarea frecventă a formei de acuzativ singular скиптръ și a celei de acuzativ plural скиптрѣе (p. 12) și скиптри (p. 77) constituie dovada că substantivul s-a încadrat printre cele masculine, așa cum s-a întîmplat cu unele substantive neutre grecești care au intrat în limba slavă veche⁷, iar forma de neutru, ca în ultimul dintre exemplele prezentate, este rară. De altfel, termenul a pătruns pe cale cultă în limbile slave de sud și pe această cale și în limba rusă, tot ca un substantiv de genul masculin: bulgară — *скиптар*, sîrbo-croată — *скиптар*, rusă — *скипетр*, *скиптр*, și *скипетр*⁸.

Pe lîngă sensul de sceptru, stăpînire, domnie, скиптръ apare în cronici și cu sensul de «steag, drapel», uneori în același context cu стѣгъ, în exemple ca: и стѣгоуе нхъ и съ великими скиптри възати быша, колее нежели ѿ скиптръ «și steagurile lor și cu schiptrele cele mari au fost luate, mai mult de 40 de schiptre» (*Anonim*⁹, p. 9); стѣгоуе нхъ и съ великими скыптри възаша

¹ Vezi Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe sözlük*, Ankara, 1959, p. 39.

² Vezi DA, t. I, partea I, București, 1913, p. 150.

³ Vezi Mehmet Ali Ağakay, *op. cit.*, p. 704; Lazăr Săineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. II, București, 1900, p. 329; Tiktin, RDW, t. III, p. 1532.

⁴ Vezi Manasses, p. 408.

⁵ Vezi Sreznevski, *Материалы*, t. III, col. 375.

⁶ Vezi A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, (f. an.), p. 1759.

⁷ Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux-slave*, Paris, 1948, p. 113.

⁸ Vezi Vasmer, REW, t. II, p. 638.

⁹ Menționăm că în *Putna* I, care redă aceleași fapte cu expresii și cuvinte identice cu *Anonim*, precum menționează P. P. Panaitescu în *Introducere*, p. 3, găsim: ꙗкѣ ѿ стѣгоуе възати отъ нхъ (p. 46).

имъ «le-au luat steagurile lor și cu schiptrele cele mari» (*Putna*, II, p. 58); *вѣзати быша великы скыптры кралики* «au fost luate schiptrele cele mari crăiești» (*Putna*, II, 59).

Din exemplele citate, în care termenul apare la plural (uneori pînă la numărul 40) și cu indicativul *великѣ*, reiese clar că nu poate fi vorba de sceptru, ci în slavona românească cuvîntul și-a lărgit sfera sensurilor, devenind sinonim cu steag, drapel. Că este vorba de o lărgire a sferei sensurilor ne-o dovedește și faptul că, înregistrînd pe *скыптр*, Mardarie Cozianul îl traduce prin *сѣкѣркѣ* (p. 253)¹.

Explicația acestei evoluții semantice credem că ar putea consta în faptul că, în timpul dominației turcești, la înscăunarea unui domn al Moldovei steagul era unul din semnele domniei pe care le primea voievodul din partea Porții Otomane. Astfel, Dimitrie Cantemir menționează că, după ce candidatul la tronul Moldovei a dat jumătate din peșcheșuri «i se trimit semnele domniei, adică două cozi de cal, cărora ei le zic *tuiuri* și un steag, care în limba lor se cheamă *sangeac*»². Se poate presupune că, inițial, steagul primit de la Poartă ca simbol al autorității voievodale, considerat de aceeași importanță cu sceptrul, pe lingă denumirea turcească *sangeac* s-a numit și *хоржгы*³ sau *скыптр* și, ulterior, pornind, de la acest fapt, *скыптрѣ* n-a mai desenat numai steagul dăruit de Imperiul otoman ca simbol al puterii, ci și orice drapel și ca atare sinonim cu *хоржгы* și *сѣркѣ*. Această cvasisinonimie se pare că n-a existat decît în lexicul cronicarilor și, eventual, în al unui cerc restrîns de cunoscători de slavonie, deoarece în mod obișnuit noțiunea de drapel era exprimată prin cuvîntul slav *сѣркѣ*, chiar și pentru a indica drapelul, simbol al puterii, acordat de Poarta Otomană⁴.

Гкыптрѣ дръжаніе «domnie, stăpînire, împărăție» este un termen mediobulgar compus din substantivele *скыптрѣ* și *дръжаніе* după modelul grec *σχητροκρατορία*⁵.

Ca termen cîrturăresc, se întîlnește la Manasses⁶ și, sub influența lui, l-a folosit Macarie și de cîteva ori Azarie în texte ca: *пакы скыптрѣ дръжаніе достиже* «iarăși a dobîndit domnia» (*Macarie*, p. 87); *нѣпроуѣ о семъ Томшѣ скыптрѣ дръжаніе*⁷ *отъ царѣ прѣлѣти* «După aceasta Tomșa socotea să primească «domnia (stăpînirea) de la țar (sultan)» (*Azarie*, p. 133); *ти вържчакъ скыптрѣ дръжаніе* «îți încredințez domnia (stăpînirea)» *ibidem*, p. 134.

¹ Traducerea prin *сѣркѣ* este urmată de semnul întrebării, prin care în publicația lui Grigore Crețu, în mod obișnuit, se indică greșeala (vezi p. XV). Considerăm că nu este vorba de o greșeală, cum pare a interpreta Grigore Crețu, ci de particularitatea slavonei românești menționată mai sus.

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1956, p. 128.

³ În Cronica lui Azarie găsim, pentru indicarea steagului acordat de Imperiul Otoman ca simbol al puterii, termenul *хоржгы* în acest context: *егда же прѣмѣ Богданъ хоржгыи господства* «cînd a luat Bogdan steagul domniei» (p. 135).

⁴ Astfel, în 1481, Vlad Călugărul scrie brașovenilor: *посла е Али бег на Портѣ да ми ѹчинитъ миръ и да ми доисятъ сѣркѣ* «a trimis Ali beg la Poartă să-mi facă pace și să-mi aducă steag» (I. Bogdan, *Relațiile*, p. 181).

⁵ Vezi *Manasses*, p. 408; I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 101 menționează că este folosit în locul termenului *господство*.

⁶ Vezi *Manasses*, p. 135.

⁷ Spre deosebire de P. P. Panaitescu, care traduce termenul prin «stăpînirea steagului», I. Bogdan traduce prin «domnie», termen mai adecvat situației Țărilor Române.

II. Termeni referitori la sfatul boieresc, demnitari, dregători și funcționari

СНГГАНТ cu variantele **СННЪКАНТ**, **СННГКАНТ** și **СНГКАНТ** «sfatul boieresc, consiliul, senatul» este un împrumut din grec. σύγκλητος¹, care se găsește în texte mediobulgare² și vechi rusești³. În slavona românească acest cuvânt este un element cărturăresc folosit numai de cronicarii care au suferit direct sau indirect influența lui Manasses.

Astfel găsim: **КЪЗДНИГОША СМ НА СТЕФАНА КОЕКОДІ... И КЕС СНГГАНТ**⁴ **НА ЕЖЕ ИЗМЕТНЖТЫ ЕГО ИЗЪ ЦАРСТВА** «s-au ridicat împotriva lui Ștefan voievod... și tot sfatul boieresc ca să-l scoată din domnie» (*Macarie*, p. 80); **ОУБІЕННЪ ВЪСТЪ ОТЪ СНГКАНТА** «a fost omorât de sfatul boieresc» (*Eftimie*, p. 113); **ВЛАСТЕАЪ И СНГКАНТЪ КЕС** «boierii și tot sfatul boieresc» (*Azarie*, p. 130).

Tot ca element cărturăresc în forma *singlit* a intrat și în literatura română veche, ca de pildă la Dosoftei, care folosește și derivatul *singlitic*⁵.

ПРАКНТЕАСТКО «dregătorie, demnitate, rang» este probabil un derivat mediobulgar format din substantivul slav vechi **ПРАКНТЕАЪ** «conducător, comandant»⁶ cu sufixul **-АСТКО**.

Se găsește numai în *Neagoe*, din care cităm: **ПРАКНТЕАЪ КАША ЕГДА ХОЩЕТЕ ИХЪ КЪМЪКСТИТИ КЪ ПРАКНТЕАСТКА КАША** «pe dregătorii voștri dacă vreți să-i așezați în dregătoriile voastre» (p. 229); **СЪБЛАДАТИ ХОЩЕТ ПРАКНТЕАСТКО СЪ ЧЪСТІА** «va păzi dregătoria cu cinste» (p. 230).

Cuvântul se păstrează în limba bulgară — *правителство* și în sîrbocroată — *правительство*.

ГАНЪ «dregătorie, demnitate, rang» se găsește în textele slave vechi ca element împrumutat de la protobulgari⁷. Cuvântul se întâlnește în texte mediobulgare (*Manasses*, p. 197) și rusești vechi (*Sreznevski*, *Материалы*, t. III, col. 250), iar din limbile slave moderne se păstrează în bulgară și rusă (*сан*).

În cronici găsim exemple ca: **СЪБРА СМ НАРОДЪ КЪ КОУПЪ, ЕПИСКОПИ И ПРЪКН-МАЩЕН КЪ САН ОУ И ЧИНОУЧАЛНИКЪ** «s-a adunat poporul împreună, episcopii și cei ce erau dregători și căpeteniile oștilor» (*Macarie*, p. 89); **ВЪСН ИЖЕ БЪ САН ОУ СЪЩНХЪ** «toți care erau în dregătorie» (*Azarie*, p. 136).

Înregistrînd cuvîntul, *Mardarie Cozianul* îl traduce: **ДРЕГЪТОРІЕ, ДЕСТОНИНІЕ** (p. 230).

ГАНОВНИКЪ, «dregător, demnitar», este derivat al adjectivului posesiv **САНОВНИЪ** («санъ») format cu sufixul **-НИКЪ**; nu se găsește în textele slave vechi, ci numai în redacțiile slavone⁸. În cronici apare alături de termenii: **ВЛАСТЕАЪ** (**ВЛАСТЕАНИЪ**), **ПРАКНТЕАЪ** și **ОУРЪДНИКЪ** atestați în documente⁹.

¹ Miklosich, *Lexicon*, p. 840; *Manasses*, p. 407.

² Vezi I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 101.

³ Vezi Sreznevski, *Материалы*, t. III, col. 357. Sreznevski n-a înțeles sensul termenului pe care l-a înregistrat și ca atare l-a menționat cu semnul întrebării.

⁴ Pentru sfatul boieresc, în mod obișnuit întâlnim în cronici termenul slav **СЪВЪТЪ**: **ИЖИ И НА ПРЪКТОАЪ ЦАРЕКОМЪ ОУЩНМЪ СЪВЪТОМЪ... КЪЗВІДАНЪ ВЪСТЪ** «care a fost ridicat la scaunul domnesc prin sfatul obștesc» (*Eftimie*, p. 114).

⁵ Vezi Tiktin, RDW, t. III, p. 1431.

⁶ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 97; Miklosich, *Lexicon*, p. 655.

⁷ Vezi Mladenov, *Этимологически речник*, p. 569; Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 279.

⁸ Vezi Miklosich, *Lexicon*, p. 822.

⁹ Vezi și C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul marilor dregătorii în secolele XIV și XV*, Vălenii de Munte, 1926, p. 23—24.

De pildă: посланик единъ отъ своихъ сановниковъ «trimitînd pe unul dintre dregătorii săi» (*Eftimie*, p. 115); како подобаетъ господарю сановники свои оутыкнати «cum se cuvine domnului să întocmească pe dregătorii săi» (*Neagoe*, p. 229).

Fără deosebiri fonetice, cuvîntul *сановник* se păstrează în limbile bulgară și rusă.

Рачитель «sfetnic, sfătuitor» apare alături de съектникъ, termen atestat frecvent în documentele slavo-române. Substantivul este un derivat al verbului slav vechi рачити¹ «a voi, a binevoi, a iubi, a-i fi drag», format cu sufixul -тель.

Înregistrînd termenul atestat în manuscrise sîrbești, Miklosich (*Lexicon*, p. 797) îl traduce εραστής, «amator» deci cu sensul cu care este menționat și de Mardarie Cozianul, care-l traduce prin ѡниторю (p. 226). Sreznevski înregistrează cuvîntul polisemantic рачитель, la care unul din sensuri — приверженец «partizan, adept» — pare a fi mai apropiat de sensul întîlnit în *Neagoe*, din care cităm: аще нѣцѣи нѣтъ рачитель вашѣхъ наказажѣтъ васъ на размырѣи на оутыкнство... сѣе оубо рачитель вашѣхъ да не върѣте «dacă vreunii și dintre sfetnicii voștri vă vor îndemna la vrajbă și la ucidere... pe acești sfătuitori ai voștri să nu-i credeți» (p. 241).

Пръкоказатель² «întîi sfetnic» este un cuvînt probabil tot medio-bulgar, compus din numeralul ordinal пръкъ și substantivul slav vechi казатель³, format după modelul sinonimului său пръкосъектникъ.

Termenul apare la Macarie în acest context: втѣкче Стефанъ коевода глаголюхъ хатмана своего ксино же и пръкоказатель своего нарицаемаго пресре «Ștefan voievod a tăiat capul hatmanului său și totodată întîiului său sfetnic, numit Arbure» (p. 80).

Пръкохранитель, «căpetenie, administrator suprem al unei cetăți, primul păzitor» este un termen format din numeralul пръкъ și substantivul хранитель, probabil după modelul unor cuvinte ca пръкожителъ sau пръкосъектникъ. Nu poate fi exclusă ipoteza că termenul ar fi o creație a slavo-nei românești.

În cronică lui Macarie apare în acest context: пръкохранитель же града... зломышляхъ и тыи на царѣ «căpeteniile cetății... aveau și ei gînduri rele împotriva domnului» (p. 85).

Приставъ «conducător, supraveghetor, funcționar administrativ, crai-nic, пристав» credem că este sinonim cu derivatul приставникъ (format cu sufixul -никъ), atestat atît în textele slave vechi, cît și în cele ruse vechi⁴, fiind format din prefixul при- și rădăcina verbului ставити.

Termenul se întîlnește numai în povestirile despre Dracula voievod: събрахъ съ собою коньскѣомъ и приставомъ царскѣи «adunîndu-și toată oastea și пристavii împăratului» (p. 201); втѣкче глаголю приставу мному «a tăiat capul celuiui пристав» (p. 206).

¹ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 111; Vasmer, REW, t. II, p. 498.

² I. Bogdan relevă folosirea de către Macarie a acestui termen, dar îl traduce impropriu «întîiul între instructori, instructorul principal» (*Vechile cronici*, p. 100).

³ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 44; Miklosich, *Lexicon*, p. 279.

⁴ Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 106 și 308; Sreznevski, *Материалы*, t. II, col. 1458.

Cuvîntul, fără deosebiri fonetice, se păstrează în limbile: rusă, bulgară și sîrbo-croată: *нприслав*.

Pristav a intrat și în limba română, astăzi fiind învechit¹.

БЕЛАМЖЖА «magnat, mare boier»². În afară de *БЕЛАМЖЖА*, atestat frecvent în documente, în cronică se folosește ades termenul *БЕЛАМЖЖА*. Astfel găsim: *ПАДОША МНОШЕ БЕЛАМЖЖИ* «au căzut mulți boieri mari» (*Putna*, II, p. 59); *БЕЛАМЖЖЕМЪ НККЫ НЖЕ УТ СНИГКАНТА* «unor boieri mari din sfat» (*Azarie*, p. 132); *ИЗНАИ КЪ БЕЛАМЖЖЕМЪ... ПРИЗОВИ СТАРЫХЪ БЕЛАМЖЖЕ И СЪВѢТНИКЫ* «ieși la boierii cei mari... cheamă pe bătrînii boieri mari și pe sfetnicii» (*Neagoe*, p. 242).

În textele slave vechi găsim doi termeni asemănători: 1) *БЕЛАМЖЖА* «Fürst, Herrscher» și 2) *БЕЛАМЖЖА* «Statthalter, Landpfleger»³. Al doilea ar putea explica sensul din *Cronici*. În *Manasses* apare numai termenul *БЕЛАМЖЖА* (p. 240), iar în textele rusești vechi există trei forme: *БЕЛАМЖЖА* (*БЕЛАМЖЖА*) *БЕЛАМЖЖА* și *БЕЛАМЖЖА*⁴. Mardarie Cozianul înregistrează numai forma *БЕЛАМЖЖА* pe care o traduce «БОЯРОУ НСТЪКРИКЪ» (p. 115).

În limbile slave moderne se păstrează numai forme care corespund termenului slav vechi *БЕЛАМЖЖА*, și anume: rusă — *вельможа*⁵, polonă — *wielmożny*, cehă — *velmož*, bulgară — *велможа* (considerat ca element rusesc)⁶ și sîrbo-croată — *велможа*⁷.

КЪНАСЪ. Termenul general slav⁸ care în documentele slavo-române desemnează: în documente externe: marii cneji ai cnezatelor vecine, iar în cele interne a) mici proprietari, stăpîni sau întemeietori de sate; b) micii dregători însărcinați cu strîngerea prestațiilor de la țigani⁹. În *Azarie*, sub influența lui *Manasses*, își lărgeste sfera sensurilor, fiind folosit pentru a desemna «boier moldovean sau (boier) dregător turc»¹⁰ în exemple ca: *ДЕСПОТЪ... ОБОЦАННИ КЪНАСИ И КОННИ ЦАРЕКИ МОУСТИ* «Despot... cîștigă cu făgăduieli pe boierii (dregătorii) și ostașii împăratului» (p. 132); *ЦАРИЦА ТЪМАМИ ПОЧТЕ КАЛОДЪКАНИ ИЖЕ ПОД СОБОЖЪ КЪНАСЪ* «doamna a cinstit cu mii de binefaceri pe boierii (dregătorii) care erau sub dînsa» (p. 135).

Intrat în limba română¹¹, cuvîntul *cneaz* a avut o evoluție semantică proprie, identică cu sensul al doilea din slavona românească dar se păstrează și ca termen istoric cu sensul din limbile slave.

ГЛОКОПОЛОЖНИКЪ «logofăt, șeful cancelariei și purtătorul sigiliului domnesc». Termenul este compus din substantivul *слоко*, rădăcina verbului *положити* și sufixul *-никъ*. Miklosich înregistrează cuvîntul găsit într-un codice

¹ Tiktin, RDW, t. III, p. 1262; DLRM, p. 665.

² În legătură cu sensul cuvîntului vezi și P. P. Panaitescu, *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în Rsl, VIII, p. 405.

³ Sandik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 149.

⁴ Sreznevski, *Материалы* t. I, col. 240—241.

⁵ Vasmer consideră termenul ca fiind format din adjectivul *великий*, *великий* și verbul *могу* (REW, t. I, p. 181).

⁶ BTR, p. 59.

⁷ I. I. Tolstoi, *Сербско-хорватско русский словарь*, Moscova, 1957, p. 66.

⁸ Vezi A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1934, p. 55; Vasmer, REW, t. I, p. 581.

⁹ Vezi Lucia Djamo și Olga Stoicovici, *Din terminologia socială a documentelor slavo-moldovenești din sec. al XIV-lea și al XV-lea* în Rsl, VI, p. 77.

¹⁰ I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 39.

¹¹ Despre vechea instituție românească desemnată prin acest termen slav și pătrunderea cuvîntului în limba română vezi studiul lui Ioan Bogdan *Despre cnejii români*, în AAR. Memorii... t. XXVI, București, 1903.

miscelaneu sîrbesc (*Lexicon*, p. 858), iar Mardarie Cozianul îl traduce «пшторю де кскѣнтъ, логофѣтъ, (p. 236). Deşi nu apare în traducerea medio-bulgară a cronicii lui Manasses, nu se poate exclude ipoteza ca el să fi circulat în această limbă.

Cităm exemple: и того великаго слокоположника¹, кър Θεωδωρα «şi a marelui său logofăt, chir Teodor» (*Macarie*, p. 77); ходатанством же великаго слокоположника Іωанна Голѣа «cu mijlocirea marelui logofăt Ioan Golăi» (*Azarie*, p. 129); оустронтеаѣ быша Гаврѣна слокоположники и димитрѣ епархъ «îndrumători au fost Gavriil logofătul şi Dimitrie eparhul» (*Azarie*, p. 135).

Егемон «conducător, hegemon, dregător». Cuvîntul redă grec. ἡγεμών, căruia în textele slavone, în mod obișnuit îi corespunde кожекодъ. Este un element cărturăresc care apare într-un pasaj din *Macarie*, alături de alți termeni de asemenea nefolosiți frecvent în redacția slavo-română. Contextul este următorul: кѣздкигоша сѧ на Стефана кожекодѣ ѱарси и егемонн и нпаты и сатрапи и кес снгланти «s-au ridicat împotriva lui Ștefan voievod iparhii și eghemonii și ipații și satrapii și tot sfatul boieresc²» (*Macarie*, p. 80).

Ипаты³ «ipat, dregător» redă grec. υπατος «consul» și se întîlnește în contextul citat mai sus apărut sub influența retorismului lui *Manasses*, care menționează: по нашимъ языкъ съвѣтникии нач прѣвосъвѣтникии, нѣже елинии нарекѡша ипаты послѣдѣи «pe limba noastră sfetnicii sau primi sfetnicii pe care elinii i-au numit mai tirziu ipații» (p. 74).

Епархъ și Ипархъ⁴ «eparh, eparhus» este cuvîntul grec. ἐπαρχος. Ca o trăsătură a stilului retoric, apărut tot sub influența lui *Manasses*, termenul îl găsim în astfel de exemple: ѱарси (cu palatalizarea a doua a velaricii χ) и егемонн «iparhi și heghemoni» (*Macarie*, p. 80); оустронтеаѣ быша Гаврѣна слокоположники и димитрѣ епархъ «îndrumători au fost Gavriil logofătul și Dimitrie eparhul»⁵ (*Azarie*, p. 135).

Сатрап⁶ «satrap, boier» redă grec. σατράπης care ca și latin. *satrapa*, -ae și *satrapes*, -ae au la bază un termen persan și însemnau «guvernator de provincie la vechii persi». În redacția slavo-română apare exclusiv în *Macarie*, sub influența lui *Manasses*, pentru a desemna pe boieri. De pildă: аша нѣкыи ѱт царскыѣ сатрап «au prins pe cîțiva dintre boierii domnului»

¹ Menționăm că în documente se folosește aproape în exclusivitate логофѣтъ și că, în mod excepțional, într-un document emis de cancelaria lui Ștefan cel Mare din 1502 apare termenul слокоположника, derivat similar format cu sufixul — тѣа (I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, II, p. 193). Deși I. Bogdan într-o notă (p. 193) menționează că слокоположникъ se întîlnește în documentele noastre vechi mai ales în cele muntenești (fără indicații despre anul sau numărul documentului), nu l-am găsit decît în cronici. În acest sens, vezi și C. C. Giurescu, *op. cit.*, care nu menționează decît numirea de логофѣтъ și, uneori, termenii din cancelariile latine (p. 91).

² Relevăm faptul că, traducînd pasajul respectiv, I. Bogdan, considerîndu-le «umplutură retorică» (*Vechile cronici*, p. 99, 101–102) nu înșiră aceste titluri și dregătorii, ci rezumă scriînd: «se sculară asupra lui Ștefan voievod toți boierii lui» (*ibidem*, p. 202).

³ I. Bogdan, (*Vechile cronici*, p. 99) crede că termenul ar putea fi tradus prin «vâtaf» sau poate reprezenta o altă funcție administrativă.

⁴ I. Bogdan consideră că termenul grecesc corespunde titlului de «prefect» (*Vechile cronici*, p. 102).

⁵ I. Bogdan traduce «Dimitrie portarul» (*Azarie*, p. 177), iar la p. 96 în notă explică faptul că acest Dimitrie era portar la Suceava; P. P. Panaitescu traduce «Dimitrie hatmanul» (p. 147), menționînd în notă că atunci Dimitrie era hatman și pîrcălab al Sucevei.

⁶ I. Bogdan presupune că prin satrapi Macarie a înțeles «slugile domnești din provincie, adică pîrcălabi, starosti și alți boieri în slujba domnească» (*Vechile cronici*, p. 101).

(p. 78); *ипаты и сатрапи и кс сиргант* «ipați și boieri (satrați) și tot sfatul boieresc» (p. 80).

Ca element cărturăresc, cuvântul a intrat — pe diferite căi¹ — în numeroase limbi europene, în care a căpătat și un sens figurat: «conducător despotice, persoană cu apucături dictatoriale».

Практиелница «cîrmuitoare» este femininul substantivului *практиель* «conducător, comandant», atestat în textele slave vechi². Ca trăsătură lexicală cărturărescă se găsește numai în *Azarie*, cu referire la Roxanda, mama voievodului Bogdan al IV-lea, despre care se specifică: *практиелница къ царсткѣю мати ѿ Роѡанда* «ocîrmuirea domniei era mama lui, Roxanda» (p. 135).

Приставница «cîrmuitoare, conducătoare» este femininul substantivului slav vechi *приставникъ* «conducător»³. Se întâlnește izolat în *Azarie*, tot cu referire la doamna Roxanda, în același aliniat cu *практиелница*: *и царица приставница надъ кѣскми* «și doamna cîrmuitoare peste toți» (p. 135).

Властелница «soția dregătorului, a demnitarului, jupîneasă, boieroaică» este femininul substantivului slav vechi *властелинѣ* (*властель*) «conducător, demnitar, dregător»⁴, atestat și în documentele slavo-române și înregistrat în lexiconul lui Mardarie Cozianul, care traduce: *дерижтору, бояръ пѣткриникъ* (p. 117).

Cuvîntul apare izolat și tot ca element cărturăresc în acest context: *оуслышнѣ царѣ, оуслышнѣ властелинѣ* «ascuțați împărați, ascuțați jupînese» (*Neagoe*, p. 222).

Дворба «slujbă domnească, serviciu onorific la curtea voievodală» este derivat al substantivului *дворъ* «curte», atestat și în textele slave vechi⁵, format cu sufixul — *ьба*. Termenul este trăsătură lexicală mediobulgară atestată și în *Manasses* (p. 52) și apare adeseori la *Neagoe*, uneori paralel cu termenul *служба*, folosit frecvent în documente.

De pildă: *не поидѣм оу господина того стоати къ дворебѣ* «să nu mergem la domnul acela să stăm în slujbă» (*Neagoe*, p. 232); *равно къ дворебѣ да стоите* «să stați la rînd la slujbă» (*ibidem*, p. 234); *а дворебъ велмжжемъ твонмъ* «iar slujba marilor dregători ai tăi» (*ibidem*, p. 249).

Ca slavonism, termenul se întâlnește în limba română veche, ca de pildă la Dosoftei⁶ și la cronicari. Astfel, la Grigore Ureche găsim: «paharnicul al doilea, după *dvorba* paharnicului celui mare» (*Letopisețul Moldovei*, p. 78); la Miron Costin *dvorba* se folosește paralel cu *slujba* în exemple ca: «păzindu-și slujba direaptă... boierii muntenești ținea *dvorba*» (*Opere*, p. 91). În limba română, pe lângă *dvorba*, cuvînt împrumutat, a circulat și substantivul *dvorbitoriu* «slujitor la curte». *Dvorbitoriu* este derivat din *dvorbă* cu sufixul — (*i*)*toriu*, — (*i*)*tor*. Grigore Ureche a folosit paralel termenii *dvorbitoriu* și *slujitor* în

¹ În limba română contemporană, *satrap* reprezintă influența franceză, DLRM, p. 737; J. A. Candrea, *Dictionar*, p. 1105—1106.

² Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 97.

³ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 106; Miklosich, *Lexicon*, p. 680.

⁴ SJS, fasc. 5, p. 199; Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 152.

⁵ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 24; Miklosich, *Lexicon*, p. 156.

⁶ Vezi Al. Rosetti și B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Edit. științifică, 1961, p. 125; Vezi și Tiktin, RDW, t. II, p. 590, care îl consideră slav vechi. Este însă evident că termenul *дворба* nu este slav vechi, ci aparține perioadei slavone și a apărut în anumite condiții istorice.

exemple ca: «*dvorbitoriu la masa domnului... slujitorii curții*» (*Letopisețul Moldovei*, p. 77).

Дворити «a sluji la curte» face parte din aceeași categorie de cuvinte create posterior slavei vechi, care reflectă relații sociale din perioada feudală. În documente găsim exclusiv sinonimul său *служити*.

Дворити este derivat al substantivului slav vechi *дворъ*, format, probabil, după modelul german. *hofieren* <*Hof*. Înregistrând termenul, Miklosich (*Lexicon*, p. 156) trimite la texte slavone sîrbești; de asemenea se găsește în texte rusești vechi¹. Cuvîntul nu apare în cronica lui Manasses și se pare că n-a fost cunoscut limbii mediobulgară, deoarece, în mod firesc, în condițiile istorice ale poporului bulgar nu-și găsea justificarea un termen care denumea o noțiune necunoscută societății medievale bulgare.

Termenul, ca arhaism, se păstrează în limbile polonă — *dworować*² și cehă — *dvoriti*³; în sîrbo-croată, *дворуми*⁴ este viu în limbă, dar sensul nu mai are legătură cu slujba la o curte feudală, ci evoluind semantic, înseamnă «a servi pe cineva la masă».

În slavona românească se găsesc două variante fonetice: *дворити* și *дворенти* (formă derivată din substantivul *двореа*). De exemplu: *двореа ж келамжжем тронм нже хощат дворити* «*dvorba* (slujba) dregătorilor tăi care vor *dvori* (sluji)» (*Neagoe*, p. 249); *егда хощат оу кас дворити* «cînd vor *dvori* (sluji) la voi» (*Neagoe*, p. 230) *нкто шт сървдникъ нхъ к тѣм дворитъ* «vreuna din rudele lor să-ți *dvorească*» (*Neagoe*, p. 236).

Ținînd seama de faptul că în limbile slave în care s-a păstrat verbul este un derivat al substantivului *дворъ* se poate afirma, credem, că varianta fonetică *дворенти* — formată din substantivul *двореа*⁵ — este o creație a slavonei românești. În legătură cu aceasta, trebuie menționat faptul că în limba română veche găsim de asemenea două variante: a *dvori* și a *dvorbi*. Astfel, de pildă, Dosoftei folosește verbul a *dvorbi*⁶, Gr. Ureche a *dvori*⁷, și Miron Costin tot a *dvori*⁸.

Pentru a prezenta complexitatea și varietatea terminologiei social-politice din *Cronici* am încadrat în acest capitol și două românisme:

Коуртан «curtean» termen folosit pentru a desemna o persoană care îndeplinea o slujbă la curtea domnească. Curtean este, evident, un element românesc derivat al substantivului *curte* cu sufixul *-ean*⁹, format probabil după modelul slav. *дворянинъ* < *дворъ*.

În *Neagoe* apare cuvîntul în acest context: *дровъсн малн коуртаны шче и покѣнжъ* «ceilalți curteni mici (chiar) dacă ar pleca» (p. 244). Deși aceasta este unica atestare, totuși presupunem că termenul românesc a concurat slav. *дворянинъ*. În favoarea acestei ipoteze pledează faptul că în *Cr. moldo-polonă*, la înșirarea dregătorilor, găsim cuvîntul românesc în această formulare: *kurthyano iakobi nasz dworzanow*, «curteni, cum sînt la noi *dvorenii*» (p. 176).

¹ Sreznevski, *Материалы* t. I, col. 642.

² J. Karłowicz, A. Kryński și W. Niedzwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Varșovia, 1900, t. I, p. 595.

³ J. Holub, F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praga, 1952, p. 111.

⁴ Karadžić, p. 113.

⁵ Vezi și Tiktin, RDW, t. III, p. 50.

⁶ Apud Al. Rosetti și B. Cazacu, *op. cit.*, p. 125.

⁷ Vezi exemple ca «*dvorește* la masă și derege» (*Cronica*, p. 78).

⁸ Vezi exemple ca «logofătul cel mare *dvorește*» (*Opere*, p. 136).

⁹ Vezi DA, t. I, partea I, București, 1913, p. 1035—1036; Tiktin, RDW, t. I, p. 468.

Această explicație, după părerea noastră, constituie dovada că în perioada în care s-a scris cronica moldo-polonă *curtean* devenise termenul consacrat și elimina treptat sinonimul său slav *дворянинъ*.

Крединчикъ «credincer, om de încredere la o curte domnească, boiernaș al curții, subordonat cuparului» este un termen românesc derivat al substantivului *credință*, format cu sufixul numelui de agent *-ar*¹. Spre deosebire de *curtean*, care are un corespondent în terminologia slavă, acestui termen nu i-am găsit corespondent slav printre dregători.

În *Neagoe* găsim: *къ спатарѣ, или къ крединчикъ рѣ, или ваташи быти* «între spătari, sau între credinceri² sau să fie vatafi» (p. 230). Astăzi învechit, termenul *credincer*, înregistrat în dicționarele limbii române, presupunem că a circulat în limba română veche, de unde a pătruns în redacția slavo-română.

Atît *curtean*, cît și *credincer* sînt creații românești, apărute în limbă în condiții social-politice specifice societății feudale și, din limba vorbită, ca termeni tehnici, au pătruns în limba de cancelarie.

III. Termeni privind clasele sociale

Стопан «stăpîn, proprietar, domn». Miklosich, citind cuvîntul din slavona sîrbă îl consideră element lexical albanez³, dar cercetările lexicale mai noi au dus la concluzia că nu este albanez și nici balcanism cu etimologie neclară⁴, ci cuvînt de origine slavă⁵, care a îmbogățit și fondul lexical al limbii albaneze, dar cu o evoluție semantică proprie.

În limbile bulgară și sîrbo-croată termenul se păstrează în forma *стопанин*.

În redacția slavo-română găsim termenul însoțit și de o precizare a sensului în acest context: *къси нарицахъ сѧ стопаны домоукъ сконхъ* «toți (care) se numesc stăpîni ai caselor lor» (*Neagoe*, p. 251).

Intrat de timpuriu în limba română, cuvîntul a format derivate ca: *stăpînesc*, *a stăpîni*, *stăpînire*, *stăpînit* și *stăpînitor*.

Хланство este un derivat al substantivului slav vechi *хланъ*⁶, format cu sufixul *-ство*. Înregistrînd cuvîntul în varianta *хланство* (cu polnoglasiu), într-un zbornic rusesc din secolul al XV-lea, Miklosich îl traduce *servitus* (*Lexicon*, p. 1090). Cu sens de «robie, șerbie» termenul este atestat de multe ori în vechile texte rusești⁷.

Cu particularități fonetice răsăritene, cuvîntul apare izolat într-un document moldovenesc din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, din care cităm:

¹ Vezi DA, t. I, partea I, p. 889; Cihac, I, p. 62; Tiktin, RDW t. I., p. 433.

² P. P. Panaitescu în traducerea textului folosește termenul *credinciari* (p. 278), iar în nota 4 explică faptul că în textul românesc al *Învățăturilor* se găsește *cupari* și de aceea în indice, la cuvîntul *credinciari* scrie în paranteză *paharnic* (p. 319).

³ Vezi Miklosich, *Lexicon*, p. 885.

⁴ Vezi Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930, p. 94.

⁵ Vezi Mladenov, *Этимологически речник*, p. 610; Tiktin, RDW t. III, p. 1484; Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga — București, 1947, p. 406—408; A. Rosetti, *Istoria limbii române* vol. III. *Limbile slave meridionale*, București, 1952, p. 64; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 135—136.

⁶ Vezi Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 32 și 242; Berneker, SEW p. 394.

⁷ Sreznevski, *Материалы*, t. III, col. 1385.

а вт холопства що бы ни прощен был «dar să fie iertat de robie» (1470, I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, I, p. 140).

În *Neagoe*, *хланство* apare în două contexte cu sensuri diferite, care se deosebesc și de sensul relevat anterior din documentul menționat. În primul exemplu nu desemnează starea socială de robie, șerbie, ci apare ca un substantiv colectiv care denumește totalitatea celor aflați în stare de șerbie «supuși, șerbi» *прѣль еси зло имѧ вт хланства* «ai primit nume rău de la supuși, (șerbi)» (p. 232).

În al doilea exemplu cuvântul este folosit cu sens figurat în acest context: *да когда хощѣт быти съродникъ множества и пѣни бѣдѣт бесчеловѣчѧ и хланства* (p. 230). P. P. Panaitescu traduce: «Dar dacă veți avea o mulțime de rude și vor fi plini de neomenie și de nebunie» (p. 278). În mod evident, în acest exemplu *хланство* nu se referă la vreo stare socială, ci, reflectând atitudinea conducătorilor epocii respective față de supuși (slugi), a căpătat un sens peiorativ, desemnând ceva josnic, inferior din punct de vedere moral.

Прѣрѣка «roabă, cea din urmă dintre roabe», derivat al substantivului slav vechi *рѣка*¹, «roabă» cu prefixul *прѣ* — cu care se formează superlativele este un termen mediobulgar atestat în *Manasses*². În redacția slavo-română se găsește numai în *Macarie*, într-o frază retorică în care autorul relevă condițiile în care s-a aflat cetatea Moldovei sub turci: *тогда и прѣкраснымъ Гоуакскимъ градъ Персѣмъ повиннѣ сѧ... и яко прѣрѣкажъ посрамишѧ* «atunci și prea-frumoasa cetate a Sucevii s-a supus turcilor... și ca pe o roabă au rușinat-o» (*Macarie*, p. 86—87).

Грѣжѣ «simplu, ordinar, ignorant, grosolan, incult» este un termen slav vechi³, care în *Neagoe* nu are legătură cu acest sens, ci este folosit cu sens figurat pentru a indica o categorie socială, și anume, «supus, slugă, om de jos». Iată textul: *якоже иногда бѣ славѣ си и чѣсти, нинѣ безъ славѣ и безъ чѣсти, иже иногда царь и нинѣ грѣжѣ есмѧ* «precum odinioară am fost în slavă și în cinste, acum (sînt) fără slavă și fără cinste. Cel care odinioară eram împărat, iar acum sînt om de jos (slugă)» (p. 246).

Întregul context arată clar că *грѣжѣ* este folosit cu sens figurat, o figură de stil, ca antonim al cuvîntului *царь* și că străbate un drum invers celui străbătut de *хланство*.

Cu sensul moștenit din slava comună, termenul se păstrează în toate limbile slave: bulgară — *груб*, sîrbo-croată — *груб*, cehă — *hrubý*, polonă — *gruby* și rusă — *грубный*.

Din analiza terminologiei acestui domeniu lexical restrîns constatăm că, în cadrul slavonei românești, între lexicul documentelor și acela al cronicilor există anumite deosebiri determinate de specificul fiecăreia din aceste categorii de texte cu conținut și obiective diferite. Spre deosebire de documente care trebuiau să se caracterizeze prin precizie și concizie, cronicile, scrise după modelul cronicarilor bizantini, și în special al lui *Manasses* (cunoscut prin intermediul traducerii mediobulgare), folosesc un stil înflorat, retoric, care, în mod firesc, solicita o mai mare bogăție și varietate lexicală.

¹ Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 111.

² Vezi Miklosich, *Lexicon*, p. 743; *Manasses*, p. 389.

³ Sadnik și Aitzetmüller, *Handwörterbuch*, p. 31 și 240; Miklosich, *Lexicon*, p. 148; Berneker, SEW, p. 355.

Pe lângă faptul că terminologia din cronici depășește cu mult pe aceea din documente, trebuie menționată și lărgirea sferei sensurilor cuvintelor *скиптр* și *кънасъ*, precum și folosirea cu sens figurat a unor termeni cum ar fi *хлѣсто* și *грѣбъ*, folosire care nu-i de conceput în documente.

La marea bogăție de termeni atestați în documente¹, în cronici se adaugă următorii: *амира*, *сѹлтан*, *скиптръ*, *скиптрѡдрѣжанѣ*, *царница*, *сиглант*, *правителство*, *санъ*, *сановникъ*, *рачителъ*, *прѣкоказателъ*, *прѣкохранителъ*, *приставъ*, *келмѣжа*, *словоположникъ*, *егемон*, *ипат*, *сатрап*, *епарх*, *правителница*, *пристакница*, *властелина*, *дворба*, *дворити*, *дворенти*, *коуртан*, *кредничкр* și *прѣраба*.

Pentru mai multă expresivitate și diversitate, sau pentru redarea culorii locale, pe lângă resursele lexicale ale mediobulgarei, cronicarii noștri au mai folosit alte elemente lexicale slave, precum și unele cuvinte grecești, turcești și românești.

Priviți sub aspectul etimologiei, credem că termenii îi putem grupa astfel: 1) slavi vechi sau mediobulgari: *келмѣж*, *властелина*, *дворба*, *дворити*, *правителница*, *правителство*, *приставъ*, *пристакница*, *прѣраба*, *прѣкохранителъ*, *санъ*, *сановникъ*, *стопанъ*, și *царница*; 2) slavi de răsărit: *рачителъ*; 3) termeni sirbești: *дворити*; 4) termeni grecești, în parte intrați prin mediobulgară: *скиптръ*, *сиглант*, *епарх*, *егемон*, *ипат* și *сатрап* (care are la bază un cuvânt persan). O situație specială o prezintă termenul *скиптрѡдрѣжанѣ*, care după un model grecesc, compus din două elemente, din care unul de origine greacă, iar celălalt slav; 5) termeni turcești: *амира* (pătruns prin filieră greacă) și *сѹлтан*; 6) elemente lexicale românești specifice societății feudale *коуртан* și *кредничкр*; 7) termeni creați în cadrul slavonei noastre: *прѣкоказателъ*, *прѣкохранителъ* și *дворенти*.

Elementele de altă origine sînt puțin numeroase în comparație cu cele mediobulgare. Cele grecești, care sînt ceva mai numeroase, se caracterizează printr-o circulație restrînsă, fiind folosite doar de cronicarii care au suferit influența lui Manasses.

Judecînd după atestările mai rare (uneori chiar izolate) sau mai frecvente, specifice unui singur manuscris sau mai multora, putem afirma că unii din termenii analizați au avut o circulație restrînsă, spre deosebire de alții, care s-au bucurat de o largă circulație. Printre cuvintele care au avut o circulație restrînsă trebuie să menționăm pe cele de origine greacă: *епарх*, *егемон*, *ипат* ca și *сатрап*, primit prin filieră greacă, care nici n-au corespondențe în ierarhia dregătorilor statelor noastre feudale și pe care Macarie le-a înșirat după modelul lui Manasses. I. Bogdan, relevînd influența lui Manasses asupra lui Macarie atît în domeniul stilului retoric, cît și în al lexicului, exemplifică cu termenii citați mai sus (pe care, de altfel, îi elimină din traducerea sa) și conchide: «Ai crede că ești în Bizanț»².

Printre elementele lexicale cu circulație restrînsă trebuie menționate și următoarele cuvinte de origine slavă: *властелина*, *правителница*, *прѣраба* și *царница*.

Bogăția și varietatea lexicală a cronicilor a determinat și existența unor sinonime slave, slavo-grecești sau slavo-greco-turcești care apar nu numai în cadrul aceluiași manuscris, ci, uneori, în două alineate alăturate

¹ Vezi Lucia Djamo și Olga Stoicovici, *op. cit.*, p. 61—92.

² I. Bogdan, *Vechile cronici*, București, 1891, p. 89; vezi și P. P. Panaitescu, *Cronicle*, p. 76

sau chiar în cadrul aceluiași alineat. De pildă: I sinonime slave: правительница къ царствѣю мати его... и царица приставница (*Azarie*, p. 135); яко подобаетъ саноуники своѣ оутѣкати... сице подобаетъ кама правительша вѣше (*Neagoe*, p. 229); вѣдѣ чѣда правитель твонхъ... сыны и дѣцери властеламъ твоимъ (*Neagoe*, p. 242); прилежаши господинъ Петръ... при прѣждѣ бышшии царми... Петръ же коекогда въсхотѣ (*Macarie*, p. 83); II sinonime slavo-greceshti: и стѣгоке ихъ и съ величѣимъ скиптри възаша имъ (*Putna*, II, p. 58); и скиптра прѣдасть самодержестка сыноу своему Богдану... прѣмъ Богдан хоржгки господетка (*Azarie*, p. 135); III sinonime slavo-greco-turceshti: погыке Базант амвра... царь-соулан ркомши Кришма... оумрѣтъ царь Мехмед бегъ (*Cr. sirbo-mold.*, p. 190).

Mai trebuie menționat și faptul că cinci termeni din cronici (atestați sau nu în documente) și-au lărgit sfera sensurilor. Astfel, скиптръ a însemnat și steag, pe lângă sceptru; рачитель a însemnat și sfetnic; царь a însemnat și voievod, iar царство și domnie, stăpînire.

Unii din termenii atestați numai în cronici — ca, de pildă, *shiptru*, *amira*, *dvorbă*, *a dvori*, *a dvorbi*, *vătaf* —, care au intrat în limba română veche, fiind folosiți de cronicari sau de alți cărturari, astăzi sînt doar arhaici.

Cuvintele *sultan*, *hegemon*, *satrap* și *stăpîn* fac parte din patrimoniul lexical al limbii române moderne și dintre acestea numai *stăpîn* a format derivate în limba română.

Cu toate elementele retorice cuprinse în cronici și relevante magistral de I. Bogdan¹, studiul limbii letopisețelor, parte integrantă a slavonei noastre, este menit să întregască imaginea slavonei românești.

ABREVIERI

Berneker SEW	E. Berneker, <i>Slavisches etymologisches Wörterbuch</i> , Heidelberg, 1908—1913.
BTR	L. Andreicin și alții, <i>Български тълковен речник</i> , Sofia, 1955.
I. Bogdan, <i>Doc. Ștefan</i>	I. Bogdan, <i>Documentele lui Ștefan cel Mare</i> , vol. I și II, București, 1913.
I. Bogdan, <i>Relațiile</i>	I. Bogdan, <i>Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI</i> , București, 1905.
I. Bogdan, <i>Vechile cronici</i>	I. Bogdan, <i>Vechile cronice moldovenesti pînă la Ureche</i> , București, 1891.
Manasses	I. Bogdan, <i>Cronica lui Manasses</i> , traducere mediu-bulgară făcută pe la 1350, București, 1922.
J. A. Candrea, <i>Dicționar</i>	J. A. Candrea, <i>Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi</i> (Dicționarul enciclopedic ilustrat «Cartea românească», București, 1931).
Mardarie Cozianul	Mardarie Cozianul, <i>Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor din 1649</i> , publicat cu studii, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu, București, 1900.
DA	Academia Română. <i>Dicționarul limbii române</i> , t. I, partea a II-a, București, 1939.

¹ Vezi I. Bogdan, *Vechile cronici*, p. 77—89; I. Bogdan, *Azarie*, p. 20—28 și 34—42; P. P. Panaitescu, *Cronicile*, p. 75—76 și 127; Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche*, în «Arhiva», Iași, XXXIV, 1927, nr. 3—4, p. 36.

DLRM	<i>Dictionarul limbii române moderne</i> , 1948.
Karadžić	V. St. Karadžić, <i>Српски рјечник истумачен немачкием и латинскием рјечима</i> , Belgrad, 1935.
Miklosich, <i>Lexicon</i>	Fr. Miklosich, <i>Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum</i> , Viena, 1862—1865.
Mladenov, <i>Етимологически речник</i>	St. Mladenov, <i>Етимологически и правописен речник на българския книжовен език</i> , Sofia, 1941.
Panaiteanu, <i>Cronicle</i>	<i>Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan</i> , ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
P. P. Panaitescu, <i>TR</i>	P. P. Panaitescu, <i>Documentele Țării Românești, Documente interne</i> , București, 1938.
Sadnik și Aitzetmüller, <i>Handwörterbuch</i>	L. Sadnik și R. Aitzetmüller, <i>Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten</i> , Heidelberg, 1955.
SJS	<i>Slovník jazyka staroslavěnského, Lexicon linguae palaeoslovenicae</i> , Praga, 1958—1963, fasciculele 1—7.
Sreznevski, <i>Материалы</i>	I. I. Sreznevski, <i>Материалы для словаря древнерусского языка, т. I—III и Дополнения</i> , St. Pb. 1893—1912.
Tiktin, <i>RDW</i>	H. Tiktin, <i>Rumänisch deutsches Wörterbuch</i> , (Dictionar român-german), vol. I—III, București, 1897—1925.
Vasmer, <i>REW</i>	M. Vasmer, <i>Russisches etymologisches Wörterbuch</i> , vol. I—III, Heidelberg, 1950—1958.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КНИЖНОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА РУМЫНСКОГО ИЗВОДА

(Термины и их значения, специфические для хроник)

(Резюме)

В работе делается сопоставительный анализ общественно-политической терминологии славяно румынских хроник и документов. Соответственно выделяются три главы: I. Термины, называющие деятелей и государственных деятелей; II. Термины, относящиеся к княжескому совету, сановникам и должностям; III. Термины, относящиеся к социальным классам. Обращается внимание на тот факт, что в отличие от документов, актов канцелярии, которые должны быть включены в определенные рамки, специфические для данного стиля, хроники имеют другие характерные особенности. Общественная терминология хроник благодаря повествовательному риторическому характеру и влиянию византийских хроник значительно отличается от терминологии документов. Хронисты помимо средне-болгарских лексических элементов, которые преобладают в хрониках, привлекали лексический материал и других славянских языков (русского, украинского, сербо-хорватского), а также слова греческого, турецкого и румынского происхождения.

Богатство и разнообразие словаря хроник переплетается с хорошо развитой синонимией, регистрируемой не только в рамках того же памятника, но часто в рамках одного абзаца.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA TERMINOLOGIE SOCIALE ET POLITIQUE DU SLAVON ROUMAIN

(Termes et sens propres aux chroniques)

(Résumé)

Ce travail renferme l'analyse de la terminologie socio-politique des chroniques slavo-roumaines, en comparaison avec celle attestée par les documents. Les termes étudiés sont groupés en trois chapitres: I. Termes relatifs au chef et à la conduite de l'État, II. Termes relatifs au Conseil princier, aux dignitaires et aux fonctions; III Termes relatifs aux classes

de la société. On souligne le fait que, à la différence des documents — pièces de chancellerie qu'il fallait adapter à des formules consacrées propres au genre, les chroniques présentent d'autres traits caractéristiques. Du fait de leur caractère narratif, de rhétorisme et de l'influence des chroniques byzantines, la terminologie sociale des chroniques dépasse de loin celle des documents. Outre les ressources lexicales du médiobulgare qui prédominent, les chroniqueurs utilisent aussi d'autres éléments lexicaux slaves (russo-ucrainien et serbo-croate), ainsi que des vocables grecs, tures et roumains.

La richesse et la variété lexicale des chroniques a déterminé également l'existence de synonymes qui apparaissent non seulement dans le corps d'un même manuscrit mais encore dans le contenu d'un même alinéa.